

Verslag 7de ETWIE-ontmoetingsdag

Bedreigd erfgoed! Uitdagingen voor het borgen van technisch, wetenschappelijk
en industrieel erfgoed

23 maart 2019

Beringen

Verslag: Lieselot Cornelis en Sanne Van Bellingen

Verwelkoming en overzicht van de ETWIE-werking in 2018 – Ann Van Nieuwenhuyze

2018 was een overgangsjaar voor ETWIE. Niet alleen verhuisde en integreerde ETWIE in het Industriemuseum, het was ook het jaar waarin het nieuwe beleidsplan beoordeeld werd. Dit werd door de minister goed onthaald, waardoor er de komende jaren ruimte is voor nieuwe initiatieven.

Door de werking van ETWIE liepen in 2018 drie grote rode draden.

Een eerste is **netwerken**. Dit gebeurde door evenementen te organiseren zoals de 6de ETWIE-ontmoetingsdag in het Antwerpse Havenhuis. Ook vond de Vlaams-Nederlandse studiedag rond bedrijfserfgoed in Tilburg plaats, waarbij gemeenschappelijke uitdagingen besproken werden. Er werd genetwerkt in lokale projecten zoals het borgen en het onderzoeken van het bedrijfserfgoed in de steenbakkerij van Wijtschate. De ETWIE-kennisbank heeft als doel het delen en ontsluiten van kennis en informatie. De website trok vorig jaar meer dan 50000 bezoekers en toont het ruime bereik van de landelijke werking. Er werd niet alleen binnen de landsgrenzen gewerkt. ETWIE vertegenwoordigde ook de Vlaamse TWIE-sector op de ERIH-bijeenkomst in Bologna.

De tweede rode draad is **verbinden**. In 2018 is een aanvraag ingediend voor een waarderingstraject waarbij de collecties van de Brandweermusea in Aalst en Mechelen onderzocht zullen worden. Rond bedrijfserfgoed verscheen niet alleen het boek 'Eeuwen Ondernemen', ook de brochure 'Aan de slag met het verleden van je bedrijf' werd ontwikkeld en gestuurd naar alle bedrijven die reeds een lange werking hebben. In dit kader werd ook de samenwerking met VOKA verdergezet. Een aantal cases met betrekking tot herbestemming werden aangepakt zoals een gerichte herbestemming van een deel van een schrijnwerkerij in Affligem naar het MOT in Grimbergen.

De derde en laatste rode draad is **borgen** en heeft rechtstreeks betrekking op het immaterieel erfgoed. ETWIE borgt en helpt het borgen van kennis en vaardigheden voor volgende generaties. Zo was er in 2018 de eerste ronde van de meester-leerling beursaanvragen voor het doorgeven van vakmanschap. In totaal werden er meer dan 100 aanvragen ingediend, waarbij ETWIE er bij 40 advies gegeven had. Ook werd een traject opgezet met smeden en klompenmakers. Met de vzw IJzer en Vuur! werd een opleiding voor kunstsmeden afgerond in november en werden er reeds plannen gemaakt voor een samenwerking voor Erfgoeddag 2019.

Vraag uit het publiek: Hoeveel vragen ontving ETWIE en van waar waren ze afkomstig? ETWIE ontving in 2018 circa 160 informatie- en expertisevragen, voor een totaal van ongeveer 35 werkuren. Alle vragen worden sinds vorig jaar ook bijgehouden in een formulier, afgestemd op het document dat Industriemuseum hanteert. In 2019 werden al 60 vragen ontvangen, dus dit aantal loopt elk jaar op. De ontvangen vragen zijn landelijk verspreid en handelen veelal over de kennisbank en de bibliografie. Men vindt hier veel informatie in terug en ETWIE kan zo doorverwijzen binnen zijn ruimer netwerk. Verder zijn er ook inhoudelijke vragen naar verdieping van een bepaald onderwerp.

Inleiding op het thema 'Bedreigd erfgoed' – Joeri Januarius

Als men denkt aan bedreigd erfgoed, dan denkt men vaak aan (al dan niet beschermd) onroerend erfgoed. De problematiek rond de kolenwasserij in Beringen is brandend actueel, en het is buitengewoon merkwaardig hoe het verhaal rond de kolenwasserij zich verder ontwikkelt, en hoe dit patrimonium in twijfel wordt getrokken. Onroerend erfgoed is niet het werkerrein van ETWIE, maar maakt er wel deel van uit.

Tegelijk moet er ook werk gemaakt worden van een visie rond immaterieel erfgoed. Bij roerende collecties denkt men gauw aan de tien schadefactoren. Deze kunnen echter ook van toepassing zijn op immaterieel erfgoed, zeker wanneer het gaat over informatieverlies. De vraag stelt zich ook in het verzamelbeleid: wat gaat men bewaren en wat niet? Sommige onderwerpen, zoals brouwerijen, zijn populairder dan meer recent erfgoed. Zo is de vraag of en wat men van de asbest- en chemische industrie moet bewaren. Deze maken eveneens deel uit van ons industrieel verleden en geven een representatief beeld over een minder aantrekkelijk deel hiervan.

Veel vragen dringen zich op met betrekking tot herbestemming, van een snelle nood naar een meer rustige overdracht en van lokale tot landelijke herbestemmingen. Eén van de grotere vragen het afgelopen jaar kwam van VVIA omtrent het documentair materiaal. Men had slechts een beperkte tijdspanne en het ging over een grote hoeveelheid materiaal. Een gerichte waardering en onderzoek naar de zeldzaamheid en uniciteit van deze collectie werd gevoerd waarna er advies werd gegeven over de tijdschriftencollectie. ETWIE probeert steeds een pragmatische kijk op een herbestemming te hebben en te zoeken naar een gerichte oplossing.

Verschillende berichten verschenen de laatste jaren over het op pensioen gaan van de laatste koperslager. Dit is inderdaad een bedreigd ambacht. Hiervoor kijken we naar de HCA-factoren om verdwijnende ambachten in beeld te brengen. Als men deze factoren naast het beroep van koperslager legt, ziet men inderdaad dat dit gaat om een bedreigd ambacht.

Als conclusie kan er gepleit worden voor een integrale aanpak van het TWI-erfgoed. Er is nood aan een structurele borging en kennisdeling en een sensibilisering van de sector en daarbuiten. Verder onderzoek en een waardering van het erfgoed moet zorgen voor niet alleen een goede herbestemming, maar ook voor de mogelijkheid tot afstoting.

Aan alle sprekers van vandaag werd ook de vraag gesteld: wat kan ETWIE doen of welke verwachtingen zijn er voor 2019? Zo willen we inspelen op de behoeftes uit de sector en de werking in de toekomst afstemmen op de noden.

Vraag vanuit het publiek: ETWIE heeft heel Vlaanderen als werkingsterrein, maar hoe zit het met Brussel? Vanuit ETWIE zijn er goede contacten met een aantal lokale organisaties en op regelmatige basis worden er ook projecten opgestart, bijvoorbeeld in het kader van Erfgoeddag. Ook zijn er contacten met La Fonderie en vzw IJzer en Vuur!, waarmee het kunstsmederij-project doorlopen werd. Er wordt dus ingespeeld op lokale projecten en aan de slag gegaan met lokale contacten.

Vraag vanuit het publiek: Is er al veel erfgoed verloren gegaan? Helaas is er niet voor alles een oplossing te vinden. Ook niet alle collecties vragen om een museale herbestemming. Vaak kan een educatieve herbestemming, naar scholen en opleidingen die leren aan de hand van oude werktuigen, interessanter zijn.

Onder stoom: het borgen van 19^e-eeuwse stoomstooktechnieken voor jenever en likeur via een meester-leerlingtraject – Davy Jacobs

Davy Jacobs is directeur van het Hasseltse Jenevermuseum. Vorig jaar ging een meester-leerlingtraject van start waarbij het vakmanschap van het stoken wordt doorgegeven. Davy vertelt ons hoe dit in zijn werk gaat.

Oorspronkelijk was het nooit het plan om opnieuw te gaan stoken in het museum. In 1981 werd toch een jeneverstookinstallatie in verschillende delen, afkomstig van verschillende plaatsen, aangekocht. Bij de opening van het nieuwe museum in 1987 was de nieuwe stookinstallatie aanwezig en in 1990 werd er gestart met het stoken van een eerste huisjenever. Bedoeling is en was om een levend museum te zijn waarbij demonstratief gestookt werd zodat bezoekers met al hun zintuigen konden leren over jenever. In het museum waren reeds kenners aanwezig en voor de restauratie en het in werking stellen van de installatie kon men rekenen op de technische dienst van de stad Hasselt. Het stoken was een proces van proefstoken, de zwakke punten zoeken en oplossen van problemen. In 1991 resulteerde dit in een eerste jenever. Het recept was afkomstig uit de oorspronkelijke receptenboeken, maar de samenstelling gebeurde empirisch. Ondertussen stookt men al dertig jaar een eigen huisjenever en werd de installatie beschermd als roerend erfgoed.

Jan Kempeneers is meester-stoker geworden door de jaren ervaring. Alle kennis bevindt zich in zijn hoofd. Alle recepten en het productieproces werden wel neergeschreven, evenals de administratie betreffende veiligheid, accijnzen, milieu, etc. Desondanks is er nog veel dat niet opgeschreven werd of kan worden. Deze ervaring zit in de vingers van Jan, maar wat als Jan wegvalt?

Men wil een levend museum blijven en dit in de toekomst nog versterken. Men ziet dat het vakmanschap van het stoken van groot belang is voor het museum en men startte borgingsacties. Wanneer de oproep voor meester-leerlingtrajecten gelanceerd werd, zat men duidelijk met bedreigd erfgoed en een meester. Een leerling, Steven Reekmans, bood zich kort daarna spontaan aan. Hij volgde reeds een opleiding als distillateur en studeerde af met een studie over het stookproces in het Jenevermuseum. Een beursaanvraag werd opgesteld voor een traject van twee jaar, waarbij leerling Steven twee dagen per week in de leer zou gaan bij meester Jan.

Het stoomstoken was dus een bedreigd vakmanschap. Een aantal aspecten worden extra onder de aandacht gebracht in het traject:

- het hanteren van ambachtelijke stoomtechnieken voor het bedienen van de stookinstallatie;
- het hanteren van de ambachtelijke distilleertechniek waarbij de eerste overhaling en tweede overhaling in afzonderlijke stookapparatuur gebeurt;
- het hanteren van een ambachtelijke techniek voor het handmatig scheiden van de voor- en naloop van de middenloop;
- het hanteren van ambachtelijke distilleer- en extraheertechnieken voor de aanmaak van aroma's uit kruiden en fruitonderdelen voor jenevers en likeuren.

Voor al deze aandachtspunten geldt dat er een grote kennis van de installatie van belang is.

Men is momenteel circa drie maanden ver in het traject en de vraag stelde zich hoe men de kennis ging borgen. Het startte voor leerling Steven met *deskresearch* waarbij hij zich inlas en onderzoek deed (en doet!) naar de geschiedenis en technieken van het stoken. Tegelijkertijd observeerde Steven Jan tijdens alle stappen die doorlopen worden. Zo werd in januari de wortpomp gedemonteerd, gereinigd en opnieuw in elkaar gezet. Dit was voor Steven het uitgelezen moment om alle stappen te fotograferen en te beschrijven. Volgende stap is het zelf uitvoeren van alle taken door Steven onder leiding van de meester. Dit leidt uiteindelijk tot het zelf ontwikkelen van een jenever door Steven, wel nog onder toezicht van Jan. In alle fasen die doorlopen worden, wordt steeds een logboek bijgehouden met een registratie en documentatie. Resultaat van dit logboek is een beschrijvende handleiding van het stoomstoken dat goed gedocumenteerd is met foto- en videomateriaal. Dit zal echter nooit compleet of 'af' zijn.

Wat kan ETWIE doen? Deze werkmethode werd ontwikkeld vanuit het buikgevoel en men kijkt ook naar ETWIE om bestaande technieken en modellen mee in kaart te brengen, te ontwikkelen en te delen, om een soort *toolbox* op te maken voor het documenteren en borgen van immaterieel erfgoed, ambachten en technieken.

Vraag uit het publiek: Waarom is er gekozen om slechts één leerling aan te stellen? Gezien de hoeveelheid informatie en ervaring die overgedragen diende te worden, is werken met één leerling het meest efficiënt en meer praktisch. Het vraagt veel tijd van meester Jan om alle kennis door te geven. Hoe meer leerlingen, hoe complexer en intenser het traject ging worden.

Quo vadis academisch erfgoed? Over het borgen van het Gentse wetenschappelijk erfgoed – Marjan Doom

Marjan is directeur van het Gents Universiteitsmuseum en loodst ons in sneltempo hoe ze tot de opening van het Gents Universiteitsmuseum komen, hoe ze orde in de chaos vinden en wat de uitdagingen zijn in het komende jaar en op de lange termijn. Het GUM zal op Dinsdag 17 december 2020 openen, het stichtingsfeest van de UGent.

Het GUM komt op de site Ledeganck en de ingang zal via de Plantentuin zijn. Twee verdiepingen zullen voor de permanente tentoonstelling zijn, een verdieping voor tijdelijke tentoonstellingen. Het wordt geen verhaal over de geschiedenis van de universiteit of van de

geschiedenis van de wetenschappen, maar wel een verhaal over het wetenschappelijk proces: hoe ging/gaat de wetenschapper om met informatie, hoe en waarom toetsen ze deze informatie af en dergelijke. De focus ligt op het kritisch burgerschap en hoe we een rol kunnen opnemen in dit. Enerzijds zal het thema wetenschappelijke methodiek aan bod komen, anderzijds hoe wetenschap beweegt in haar context en omgeving. Zowel de alfa- als beta- als gammawetenschappen zullen een plaats krijgen.

Het was een proces van lange adem om tot een universiteitsmuseum te komen, het startschot werd in 2013 gegeven. Het museum kent een vrij onafhankelijke werking, apart van het archief en de plantentuin. De cel publiekswerking werkt wel voor de drie entiteiten. Aan de universiteit van Gent waren er reeds zes beheerderscollecties met personeel, die zich verspreidden over verschillende campussen en faculteiten. Er is heel wat variatie, ook in activiteit met de collectie: sommigen worden nog veel gebruikt voor masterproeven of practica, anderen zijn dan weer losgekoppeld van onderwijs en onderzoek, nog anderen zijn enkel beschikbaar voor bezoek. Vandaag zijn de medewerkers van deze collecties gemuteerd naar de centrale entiteit en werden er nieuwe personeelsleden aangenomen. Momenteel zijn er 20 personen actief.

De doelgroep van het GUM is ten eerste de eigen *community*: studenten van het hoger onderwijs, leerlingen uit de 2^e en 3^e graad secundair en de internationale universitaire gemeenschap. Daarnaast doelen ze natuurlijk op het cultuur minnend publiek en toeristen. Het museum wil streven naar het halen van een kwaliteitslabel. Tot nu toe wordt het hele verhaal gedragen door de universiteit, wat op lange termijn een risicofactor inhoudt. Dit label zou een bredere basis geven. Marjan stelt nog duidelijk dat het niet de bedoeling is dat het GUM het marketingplatform wordt van de universiteit, maar dat het zich duidelijk zal positioneren in het veld van cultuur en musea.

Het GUM als collectiebeherende identiteit: in 2013 was een eerste onderzoek afgerond met als resultaat het onderzoeksrapport *Balans en Perspectief*, waaruit naar voren kwam dat Gent veruit de grootste academische collectie heeft. Er zijn ongeveer 640000 objecten (waarvan ruim 240000 herbariumobjecten), het zwerfgoed dat nog rondhangt op de campussen niet mee gerekend. Toen de collecties verspreid waren, hadden ze elk een eigen beleid. Het was een echte uitdaging om dit beleid en beheer een te maken en het proces is nog steeds bezig ook al zijn er al reuzenstappen gezet. Het GUM wil zich profileren als een collectiebeherende entiteit van wetenschappelijk academisch erfgoed, d.w.z. erfgoedobjecten met een duidelijke link naar het onderzoek, onderwijs en dienstverlening binnen de UGent waarbij deze link in het heden, het verleden of de toekomst gematerialiseerd kan zijn. Ook toekomstig onderzoek en onderwijs willen ze in kaart brengen, want de focus kan wel liggen op de eigen instelling, maar het zal toch breder gaan. Een van de vraagstukken die nog open staan, is wat men zal doen met studentenbadges of andere memorabilia zoals koffietassen en objecten van studentenverenigingen.

Ze stelden een collectieplan op en een flowchart om bij elk object de vraag te kunnen stellen: 'nemen we dit nu op of niet?' Op dit moment wordt er nogal ad hoc omgegaan met collectiestukken. Vooral bij een verhuis, pensionering, afbraak, verbouwing komen er veel vragen om stukken op te nemen. De flowchart helpt hierbij. Er zijn daarbij uiteindelijke opties om een object op te nemen, om het te documenteren en administratief op te volgen, om het

tekstueel of audiovisueel te documenteren of om het object af te stoten of op zoek te gaan naar alternatieve oplossingen.

Bij dit alles komt heel duidelijk naar voren dat sensibiliseren broodnodig is! Deze sensibilisering zou moeten doordringen tot alle lagen van de universiteit, zodat de eerste reflex bij verhuizen of het leeg maken van bureaus contact opnemen met het museum zal zijn. Een van de stappen in dit proces is het oprichten van het MuST, het Museum Student Team. Deze studenten van de UGent worden ingeschakeld en worden echte ambassadeurs van het GUM. Daarnaast wordt er ook gewerkt aan het uitbouwen van een netwerk binnen de faculteiten, om de professoren mee te trekken in het verhaal en ervoor te zorgen dat de collectiestukken gebruikt worden voor onderwijs en onderzoek.

Wat kan ETWIE doen? ETWIE kan sensibiliseren naar de overheid toe. Het GUM zal wel een kwaliteitslabel kunnen aanvragen, maar zal geen aanspraak kunnen doen op subsidies omdat ze buiten het cultureel erfgoeddecreet vallen. Verder kan ETWIE speerpuntcollecties definiëren: het is bijvoorbeeld niet nodig dat de verschillende universiteiten in Vlaanderen hetzelfde speerpunt hebben en hetzelfde bewaren. ETWIE kan ook een rol spelen in herbestemmingsvraagstukken.

Bedrijfsarchieven in Nood: cases PR-archief Ford Genk en RIZV archief – Leen Gos

Leen Gos is zakelijk coördinator van de Erfgoedcel Mijn-Erfgoed en vertelt ons meer over twee cases waarmee ze de voorbije jaren in verband met bedreigd erfgoed geconfronteerd zijn geweest.

Ford Genk was een van de belangrijkste werkgevers van de provincie. In 2012 werd de sluiting van de fabriek aangekondigd, in 2014 sloot ze definitief en in 2015 werden de gebouwen ontmanteld. Van bij de aankondiging in 2012 probeerde de erfgoedcel te sensibiliseren bij Ford Genk en Ford Brussel, maar dit was niet gemakkelijk. Zowel de directie als de personeelsleden vonden dit een pijnlijk hoofdstuk en waren niet geneigd om Ford te zien als erfgoed. Ze hebben dus geen actie op het moment zelf kunnen ondernemen, ook niet i.v.m. mondelinge geschiedenis om interviews af te nemen. Het documentair archief ging naar de site van Ford Brussel, maar toch bleef een interessant stuk achter in Genk: het archief van de afdeling *Public Relations* (interne en externe communicatiediensten). De verantwoordelijke voor dit archief had een meer open houding. Het topstuk was een gastenboek, dat gestart was in 1962 en waarin elke belangrijke persoon een woordje heeft achtergelaten. Ze kregen ook toestemming van Ford om het plannenarchief van de machinerie te gebruiken; Stad Genk is nu op zoek naar een bewaarplaats.

In 2016 maakte de Erfgoedcel een uitgebreide inventaris op. In 2018 is de formele overdracht van het archief naar het stadsarchief van Genk gebeurd, met heel wat media-aandacht.

Wat zijn de lessen die de Erfgoedcel uit deze case getrokken heeft? Enerzijds was het moeilijk voor Ford om te aanvaarden dat ze nu erfgoed geworden zijn, maar uiteindelijk hadden ze toch een goed contact met de PR-afdeling. Voor het personeelsarchief en documentair archief worden de wettelijke regels wellicht gevolgd (in Brussel), wat jammer is want er zal wellicht veel vernietigd worden. Van het beperkte archief dat bewaard wordt in Genk, is er een goede inventaris op een duurzame bewaarplaats.

Een tweede case gaat om het RIZIV-archief en bestaat uit alle invaliditeitsdossiers van mijnwerkers uit alle Limburgse mijnen, geboren tussen circa 1858 en 1930. In 2002 belde het RIZIV het Mijnmuseum op met de vraag om al deze dossiers te mogen plaatsen in het museum, omdat er bij het RIZIV geen plaats meer was. Het alternatief was vernietiging, dus uiteraard ging het museum akkoord: het RIZIV behield de controle over de toegang tot het archief en het beslissingsrecht. Vandaag is dit uitgebreide en interessante archief bedreigd: de hele mijnsite krijgt een nieuwe bestemming en de archieven moeten over uiterlijk twee jaar verhuisd zijn. Maar naar waar?

Wat zijn de argumenten voor bewaring? Het is enerzijds een archief dat nog frequent geraadpleegd wordt: er komen nog steeds vragen van oud-mijnwerkers of familieleden ervan die informatie over de loopbaan zoeken. Het is daarnaast ook een historisch waardevol archief dat afkomstig is uit het Nationaal Pensioenfonds voor Mijnwerkers dat qua omvang en volledigheid uniek en zeer geschikt is voor grootschalig kwantitatief onderzoek. Bovendien zijn voor de periode tot 1930 verder weinig of geen andere bronnen beschikbaar voor dergelijk onderzoek. Er zijn eveneens uitgebreide mogelijkheden voor historisch arbeidsmarktonderzoek.

Het voorstel is om samen met RIZIV en het Rijksarchief te zoeken naar een oplossing, in samenwerking met de Erfgoedcel Mijn-Erfgoed, het Mijnmuseum en provincie Limburg. Er zijn plannen voor het digitaliseren van het archief d.m.v. een subsidieaanvraag bij de Vlaamse Overheid, bijvoorbeeld in het kader van een eventuele nieuwe oproep 'projecten inhaalbeweging digitale collectieregistratie'. Maar de voorwaarden zijn niet min: de eigenaar (RIZIV/Rijksarchief) moet toestemming geven, waarbij een derde partij (Erfgoedcel) het initiatief neemt. Zal het Rijksarchief achteraf toestemming geven voor vernietiging? Zullen het Mijnmuseum en de Erfgoedcel daarna vrije toegang krijgen tot dit archief? Dit is nog niet duidelijk. Er is wel volledige steun van de Erfgoedcel, van het Mijnmuseum en van Provincie Limburg.

Wat kan ETWIE doen? ETWIE kan verder sensibiliseren rond het belang van bedrijfsarchieven. In het geval van Ford zou hulp in het mee bekend maken van aanwezigheid van dit archief in het erfgoeddepot van Genk bieden, samen met mogelijkheden tot bijkomend onderzoek op dit archief. Voor het RIZIV-archief is ETWIE welkom om mee te zetelen in de stuurgroep/werkgroep voor het opstellen van het subsidiedossier.

ETWIE in 2019

In vogelvlucht stelden Hannelore De Craene, Sanne Van Bellingen, Robin Debo en Lieselot Cornelis hun aandachtspunten voor 2019 voor. Hannelore spitst zich toe op de nieuwe communicatiemedia en vooral Instagram zal de interne keuken van ETWIE in beeld brengen. Sanne legt kort het waarderingstraject uit van het brandweererfgoed terwijl Robin het traject van de inventarisering van het schrijnwerkersmuseum van Pierre Van Groenweghe schetst. Lieselot geeft meer uitleg bij de werking rond immaterieel erfgoed.

Na de lunch konden de deelnemers van de 7^e ontmoetingsdag een rondleiding in het Mijnmuseum volgen, het Mijnwerkerspad ontdekken of wandelen door de Tuinwijk. Graag tot volgend jaar!